

Antonín Sova. Lekce z učebního textu.^{x/}

Felix Vodička

/připravila Jaroslava Janáčková/

Antonín Sova, nar. 1864 v Pacově, syn učitele, stud. v Pelhřimově, Táboře, Písku, pak práva v Praze. Do r. 1920 byl úředníkem městské knihovny v Praze. Zemřel 1928. Mimo většího počtu knih veršované lyriky a epiky, o nichž mluvíme níže, napsal i několik knih prózy, romány. Ivv román, Výpravy chudých a Tóma Bojar a několik knih povídek. Lit.: F. X. Šalda, A. Sova /1924/, rovněž v Duši a díle a v Šald. záp. VI. sv.

Sovovy básnické počátky

Sovův vývoj má v první části básníkovy působení obdobné rysy jako vývoj Březinův. Opět je tu dán symbolismus zprvu jako protiváha k neuspokojující společenské realitě. A opět od této izolace vede nakonec cesta k člověku, k novému lidskému společenství, vyššímu, které Sova nazývá "údolím nového království".

x/ Pro potřeby posluchačů 3. ročníku pedagogické fakulty /obor čeština, 2. stupeň/, kteří se v době školní praxe nemohli zúčastnit několika hodin přednášek o literatuře let devadesátých, rozhodl se prof. dr. Felix Vodička v zimním běhu 1951/52 opatřit stenografický záznam /pořídila posluchačka Jiřina Soukupová/; vzniklý text přečetl, dal v potřebném množství rozmnožit a rozdat. Sešitek o necelých 50 stranách byl nadepsán Léta devadesátá v české literatuře a obsahoval následující kapitoly. Tzv. pokrokové hnutí let devadesátých, Omladina, Prosincové bouře r. 1897 v Praze. Charakteristické vlastnosti literatury let devadesátých /Dekadence, Česká moderná, Vztah umění ke skutečnosti a společenskému dění. Umělecká tvorba středem pozornosti. Umělecké publikum/, Kritika let devadesátých /Kritika jako proces tvořivý/, F. X. Šalda /Šaldův vztah k společenskému dění, Šaldův kulturní aktivismus, Kritik a básník v jedné osobě, Šaldův poměr k vědeckému poznání, J. Fučík o Šaldovi/. Poezie let devadesátých. Otokar Březina /Vývoj mladého Březiny, Logika Březinova díla, Společenská platnost Březinova díla, Metody symbolistní poezie/. Antonín Sova /zde přetištěno/. Karel Hlaváček.

Vzniklou pomůcku jsme se souhlasem prof. Vodičky rozmnožili ještě v zimním semestru 1956-57 pro 2. ročník vyšší pedagogické školy, obor čeština-ruština z obdobných důvodů, ale již s plným vědomím toho, že jde o text pedagogicky i odborně příkladný a inspirativní. Od svého učitele víme, že si dal podobně stenografovat svoje přednášky ve větším rozsahu, bohu-

166

žel opisy, které takto vznikly, se v pozůstalosti prof. Vodičky zatím nenašly. Lekci bezmála čtyřicet roků starou připomínáme na důkaz, že počátek padesátých let nelze v naší disciplíně nazírat jen černě /a nejde zdaleka o obranu naší mladosti ani o odoraci našich učitelů/.

J. J.

Jen tolik můžeme říci o Sovovi, na rozdíl od Březiny, že sledujeme-li vývoj Sovův v jednotlivých sbírkách, není tento vývoj tak logický, ale je lidštější, civilnější. Sovovo dílo je doprovodem k lidskému osudu básníkovu. Je svědectvím jeho lidského osudu více než dílo Březinovo.

To, co bylo u Březiny skryto, vývoj, který byl skryt v jeho prvotinách, v nevydaných básních, to má svou obdobu v prvních Sovových sbírkách: v "Realistických slokách" z r. 1890, v Soucitu a vzdoru z r. 1894 a v Zlomené duši z r. 1896. V první sbírce Realistické sloky se Sova ještě přiznává k realismu už titulem své sbírky. V následující sbírce hledá v impresionismu ještě přirozené východisko z realismu; měli jsme možnost pozorovat již u Mrštíka, jak prosté dojmové bohatství, zachycení smyslových dojmů stává se nakonec pro něho nejpevnější realitou. Impressionismus Soucitu a vzdoru je příznačný svým krajinářstvím. Příroda je tím objektem, na němž je možno rozvinout soubor dojmů a nálad básníkových. Právě na přírodě se zjitřená smyslovost původně realistického pozorování může plně rozvinout. Ale není to vlastně už příroda, která se tu stává předmětem pozorování, ale příroda je jenom tlumočnickem nálad autorových. Je to už poezie, která se snaží splňovat dobové heslo: krajina jako stav duše. Ale už v následující sbírce Zlomená duše dozrává Sova v kapiolách ze života přítele, že kultivovanou smyslovostí, citovostí, náladovostí není možno vyřešit krizi individua tak jak on ji pociťuje, individua, prohlédajícího nepravdivost

sociálního řádu, neuspokojeného a přímo otráveného ve všech oblastech společenského soužití. Tuto širší společenskou skutečnost, viděnou mládeží devadesátých let, zachycuje Sova zvláště výrazně. Tu můžeme přímo sledovat celou náladu této mládeže, inteligence let devadesátých, i s jejím odporem proti přízemi měšťáckých zájmů. "Ty stará kleci, těsná Praho, ty s bezhlavými patricií! Dnes inteligence jsi peklem, jež sama sebe práníruje, jež sama sebe obnažuje, jež na kasty se rozděluje za snahou: rozdupat a zdusit své šosáctví a farizejství."

Sova sám cítí jenom zoufalství, ale to zoufalství má být přechodem k jinému životu, který nemůže poznat tato generace, ale snad pozná generace následující. Nový člověk "nechť roste s mládeží, jež vše to pochopí. Ať právem zasměje se mému zoufání! Rty odhrne nad žalem neposvěceným podrážděného diváka století přešlého a soud můj váží jako výkřik v mlhách, dožitých, nezdravé minulosti..."

Je příznačné, jakým způsobem je v této sbírce Zlomená duše zachycen osud Smetanův. Na pozadí Smetanova kvarteta "Z mého života" je tu vyvolán obraz Smetanova uštvání. Smetanův osud je tu pochopen a podán na širší základně společenské jako protiklad genia na jedné straně a šosácké malosti dusící genia, na druhé straně.

"Ó mistře, nesmrtelně tvoji básni, v niž není pražádného pošklebku těm psům, jež trhali hlupstvím, sprostotou, zločinně úpadek tvůj pečetiće..., to tam schází, mistře, můj mistře, odpusť, ale to tam schází..."

Sova tu nepodává obraz Smetany, který budoval z národních tradic obraz českého lidu, českých dějin, není tu zachycen Smetana tak, jak ukazuje do budoucnosti, ale je tu zachycen Smetana se svým osobním osudem, jako individuum, jako tvůrce se svým život-

ním utrpením. Už to je právě charakteristické a příznačné pro léta dovedesátá.

Poezie Zlomené duše, to je vlastně základ dekadence, to je zjištění skutečnosti, která je plna rozporů a v níž básník, individuum, nenalézá žádnou cestu výchozí. Tato poezie je i svým celkovým básnickým charakterem, svou formou instrumentována takovým způsobem, aby rozkladnost vidění byla v souladu i s formou. Je charakteristické, jak se zde Sova rozchází s jakýmkoli tendencemi zvukově harmonisované poezie, jak opouští rým a jak sahá často i k verši volnému. To, co má dát této poezii charakter, je především dynamika ideovosti a významovosti, vkládaná do této poezie. Rytmus nemá být chápán jako něco předem daného, ale jako něco, co vyplývá z dynamiky obsahu.

Sova - symbolický básník

Zlomená duše odpovídá té situaci, v níž Březina začal psát své Tajemné dálky. Po Zlomené duši přicházejí Vybouřené smutky. Tam byla zachycena společnost, v níž individuum nenalézá zakotvení, nyní je zobrazována cesta osamocенého individua. Celá kniha z roku 1897 se začíná básní, v níž se zachycuje situace básníka, který opouští společenskou cestu a hledá osamocení.

"Poutník jsem vyštvaný morových puchem království..."
Všude zjišťuje kramářský jenom zájem... Proto "odcházím smrtelně zraněn. V hory snů..." Odchází "v hory snů", do svého zvláštního individuálního světa, kde sám pro sebe se může dívat na to, jak laviny "v mravenčí říti se města", na starou ideologii církevní a na staré výsady šlechtické a kde může "do hloubky vzkřiknout vězněným Já!" Individualismus zde vyznívá v solipsismus, vyúsťuje v únik ze světa společenské skutečnosti. Podobně jako tomu bylo u Březiny, rozehrává Sova ve své poezii vlastní svět snů.

Tento svět snů má pro něho vyšší hodnotu než svět reálné skutečnosti.

"Po bílých nocích táhly černé dny jak vrány vzduchem krákoravé..." /Noci jsou bílé, to je noci snů, dny jsou černé./

"Mé byly noci bílé, třasavé..."

"Dny černé byly však a bídácké, po prázdných stádech puklým echem znící, a plny surové a chytrácké morálky mstivé a morálky bdící."

Technika poezie Sovovy v té době je symbolistní. Tvoří se stále nové a nové symboly, jejichž smysl vyplývá z celého kontextu /Pastorale/.

Období solipsismu bylo u Sovy poměrně krátké. Dochází tu k něčemu, co jsme poznali u Březiny, to je k návratu k lidem. Sova přechází k poezii jistého sociálního vykoupení. To vše najdeme ve sbírkách Údolí nového království, Ještě jednou se vrátíme, Dobrodružství odvahy.

Sbírka Údolí nového království nám nejtypičtěji charakterizuje tento návrat.

"A mne to zpět lákalo v údolí, v údolí, kde jsem byl zrozen..."

"S hor snů já k zemi se vrátil a nemoh'v své touze jinak než zaklepat u jejích dveří..." "My půjdeme spolu vstříc slunci..."

"Tak vyšli jsme" a "nezaprodavše svých duší"...

"my mohli vždy dosti rozdat pro úsměv a štěstí druhých, těch, kteří již nebyli bídnými s příchodem Nového Království."

Ve sbírce Ještě jednou se vrátíme je zachyceno množství zážitků, čerpaných až z doby dětské, které jsou nyní naplňovány novým obsahem, obsahem naděje. Ale představa vykoupení je u Sovy poněkud určitější, sociálně pevnější, než tomu bylo u Březiny. I tu se sice mluví jen o nějakém "údolí nového království", ale co se tím myslí a rozumí, co je vlastně tématem této poezie,

to není přesné a určité. Základní znak symbolistické poezie tu zůstává. Když se však podíváme na jednotlivé básně a sbírky, pozorujeme, že tato poezie je jasnější ve zdůrazňování bojů a zápasů za nový život a nový svět. To najdeme především vyjádřeno ve sbírce Dobrodružství odvahy /1906/. Je tu přímo jistý romantismus činu, jisté zdůraznění, že budoucnost patří především odvážným, těm, kdož pracují a účastní se boje. Tituly těchto básní /Sny dobyvatelů, Mladí dobyvatelé, A revoluční silné větry daly, Rapsodie o zrání lidstva, Nespokojení orlové, Odpočívající bojovník, Píseň optimismu. Sloky o mládí, Zrání, Cesty zlákaných pracovníků, Děti odvahy/ ukazují, jak složka aktivního boje a zápasu vystupuje stále ostřeji dopředu.

Cesta v "údolí nového království" potřebuje své hrdiny, je tu celé množství nových lidí, bojujících za nový život a nový svět. Ta novost světa je sice jen neurčitě vyjádřena, ale do obrysů této vykupitelské poezie se vejde konkrétní představa všech těch, kteří bojují za nový zítřek. Jsou to "nespokojení orlové", "děti odvahy", ale tento zápas se neděje mimo oblast lidského boje. Tato poezie nabývá stále víc smyslu poezie bojující za společný pokrok a společ. budoucnost. Není to již jen cesta mystická. Sám básník vyjadřuje, jak chápe svou úlohu ve smyslu společenském. "Přes hroby mrtvých k živým přicházím, bych naslouchal, jak plápolá jich srdce..." "Já rád bych vzbouřil velké odvahy, otroctví vyštval z klecí... já rád bych otevřel ventily staletých bolestí, jež kypí, vrou... když bezpečně se cítí lidstva hlídači" /Básník/.

Chápe svou poezii jako poezii, která má vyburcovat, vzbudit touhu po něčem jiném, vzbudit touhu odporu. V básni Sloky říká: "My pravdu vzkřikli ještě do světa, když přes nás přesila

se hnala v trysku". "Někdo se z jezdců vrátil... Hned rebellem se stal a pochopil..."

"Nám za hrobem se sešli rebeli... Před dnešním dnem jsme arci zemřeli, však před budoucím soudem zvítězili."

Sova tu chápe svou poezii jako poezii naděje pro budoucnost, která má jen vzbuzovat jednotlivce, ale teprve budoucnost je tím světem, který dá za pravdu naději, již zde básník vyslovil.

Sovova poezie po r. 1906

Tímto vývojem až do r. 1906 byla vlastně uzavřena typická dráha Sovy - symbolisty. Ale případ Sovův není případem Březinovým. Březina přestal psát, ale Sova napsal ještě řadu sbírek. Jak pracoval po tomto svém období? Pozorujeme, jak do Sovovy poezie vpadá plná lidská realita. Tato poezie se nemůže dále vyvíjet ve smyslu logiky symbolistního básníka, ale hledá si látku ve skutečnosti, aby básník zachytil své soucítění s jednotlivými jevy společenského života. Lidská realita, společenská realita, to všechno najdeme v nových sbírkách Sovových. Již ve Třech zpěvech dnešků a zítřků z r. 1905 najdeme přímý ohlas soudobého revolučního ruchu. "Zápasy a osudy" /1910/ zachycují stále zápasy lidských skupin společenských a lidstva, "Zpěvy domova" /1918/ jsou písněmi naděje za světové války "Krvácející bratrství" /1920/ a "Jasná vidění" /1922/ jsou psány vlastně pod dojmem Velké říjnové revoluce a průběhu světové války a jsou odrazem nadějí v sociální vyrovnání, jak se s nimi setkáváme po světové válce.

Vedle těchto sbírek, zachycujících veřejné otázky, je tu řada sbírek, v nichž Sova zachycuje intimní osudy jak svoje tak i jednotlivých lidí, především trpících! Nejtypičtější je baladická sbírka: "Lyrika lásky a života" /1907/. Na podkladě metody vcítění, soucítění s jednotlivými lidmi a osudy, zachycuje

Sova tragiku jednotlivých lásek, jednotlivých osudů erotických, sentimentálních, střízlivých, profánních atd., v bohatém a širokém odstínění. Charakter baladičnosti, jak s ním pracuje Sova, odlišuje se od balady předcházejícího období. Nejde o rozvinutí celého příběhu, nýbrž jen na začátku básně výchozí situace připomíná baladický příběh, je tu naznačená citová tragédie, která je tu rozvinuta již jen ve své citové oblasti. Vidíme, jak Sova vlastně zaujímá každý jev společenský, přírodní i z intimního života, jak se každý z nich stává zdrojem jeho inspirace. Zdůrazňuje baladické tóny; tato baladičnost má charakter jisté osudovosti, již není možno překonat. Ale na druhé straně Sova nikdy nešel tak daleko, aby zapomínal na vývoj celé společnosti a na její stálý boj. Právě proto Sova působí harmoničtěji než většina básnických zjevů 90. let. Je stále básníkem sociální naděje, i když je tato naděje vyjádřena způsobem dosti neurčitým a i když v konkrétních svých názorech Sova velmi často nenalezl žádné pevné stanovisko.

Šalda právě zdůrazňuje tyto vlastnosti Sovovy poezie:

"Sova vykonal svou tvorbou kus statečného díla celkového" /ačkoli to byl básník z let 90., kdy básníci chtěli svou tvorbou vykonat především něco pro sebe/. "Narodil se plachým a bázlivým před životem,... ale dovedl intenzitou svého vnitřního tepla zalidnit svou samotu, vytvořit si družnost, dotvořit si síly a víc: lásky nejen k abstraktnímu lidství, nýbrž ke skutečnému, určitému, srostitému člověku své země a doby, svého kraje a okolí. Vyvedl sebe i nás, jeden z prvních, z české malosti, z českého zápečnictví a provincialismu a včlenil nás v širý, radostný svět moderních skutečností... Sova je duch harmonický, dovedl smířit svět síly se světem lásky."

A tak není divu, že když se Julius Fučík za "druhé republiky" zamýšlel v jednom článku nad tím, co pro nás dnes znamená dílo Macharova a Sovovo, zdůraznil celkem negativní působení díla Macharova /ačkoliv v době svého vystoupení byl Machar společensky tak útočný/ na rozdíl od Sovy, který především se pro nás dnes stává tlumočnickem minulé touhy po sociálním vykoupení: "Ale Sova se vypravil hledat "údolí nového království", hledat lidi, skutečné lidi, které by mohl milovat, hledat svět pro takové lidi a pomáhat jej tvořit."

Prohlédli jsme v nejhrubších rysech Sovovo dílo, které má jednu nevýhodu: Je to dílo rozlehlé, kde vedle knih výrazných máme velmi často knihy, které vznikly jako dokumenty jeho básnického vývoje, takže je třeba vždy ze Sovy vyhledávat jádro jeho poezie. Právě v nedávné době vyšel výběr ze Sovových veršů, které ukazují jeho velmi živý a citlivý vztah k sociálnímu dění, jež často vůbec nebyly zařazovány do jeho hlavních sbírek.